

A Translation of Aristotle's Physics Book One into Ewe

Translated by

Makafui Apedo
Email: mkmaili@yahoo.com

Abstract

I have translated Aristotle's Physics Book One into the Ewe language of Ghana, Togo and the Republic of Benin in this paper. I hope this translation will inspire researchers across Africa to translate Aristotle into their respective languages.

1. Ne sewo, nusi nana nuwo dzɔna, alo elīwo le nane si ŋubum wole si, le bo ađe me la, enua ŋububu kple enyanya fe dzidzi me ye wo sena nua gɔme eye wo xɔ sidzedze le enu. Elabena mi ateju abui be mienya nane o vaseđe esime mienya nu tso alesi wo dzɔ kple se siwo gbedzi wo zɔna qɔ, eye miewɔ ŋububu kuđe efe elīwo nu. Ta le dzɔdzɔme nunya srɔsrɔ me la, miafe tađodzi gbātɔ nye be miadzi kadodo si le efe sewo dome.

Le dzɔdzɔme fe mɔnu la, wo dzea egɔme kple nusi wo nya nyuie kple nusi kɔ nyuie le nua nu eye míayi edzi kple esiwo me ga kɔ nyuie kple esiwo nyanya le bɔbɔe le dzɔdzɔme nu; elabena mi ateju anya nu ḥeka ađe tututu eye miase egɔme kpedđozimađotɔe o. Eyata edze be miazā mɔnu sia eye míayi edzi kple nusi le fukpē le dzɔdzɔme nu, gake eme kɔ na mi, eye míadø ta ḥe esi kɔ nyuie si mi ateju anya nyuie le dzɔdzɔme nu.

Fifia nusi mietsɔe be eme kɔ na mi gbā la, enye nu lakpē tɔtɔ ađe, miese na efe elīwo kple se siwo gbedzi wo zɔna qɔ le enjububu me. Ta edze be mi adze egɔme kple bliboawo eye míadø ta akpawo gbɔ le enjububu me; elabena bliboa ye miekpɔna gbā kple miafe nukpɔ-susuwo, eye bliboawo nye enua katā ađe, siwo nu gbogbowo wɔ, abe efe akpawo ene. Esia hā dzɔna le enua ḥe fe ŋkɔ kple se siwo gbedzi wo zɔ na qɔ. Le kpɔđeju me, ŋkɔ abe fli-koto fiā ko be nu blibo ađe; egɔmedđede māna eme ḥe akpawo me. Nenemake vidzi dzea egɔme le nutsuwo katā yɔyɔ be fofo, eye nyɔnuwo katā be dada, gake le yeyiyi ađe me la, edea vovototo wo me.

2. Se siwo nu ŋubum wole la, edze be wo anye ḥeka alo asɔ gbɔ awu ḥeka. Ne enye ḥeka la, edze be wo anye esi mevlina o abe alesi Pađeamedzi kple Meliso gblɔe ene, alo anye esi ulina abe alesi gbedewo gblɔe ene, edewo be yae nye gɔmedđokpe se gbātɔ, edewo be tsie nye gɔmedđokpe se gbātɔ. Ne wo sɔgbɔ wu ḥeka la, ke anye se siwo fe xexlẽme mienya alo esiwo fe xexlẽme mienya o. Ne enye esi fe xexlẽme mienya la (si sɔgbɔ wu ḥeka), ke anye eve alo etɔ alo ene alo xexlẽme bubu ađe. Ne enye esi fe xexlẽme mienya o la, ke abe alesi Demokrito xɔ edzi se be enye ḥeka le enyenye me gake efe nɔnɔme tovovo; alo enyenye tovovo eye ateju anye tsitsretsidsen hā.

Ame siwo dzina be ye wo aku nume tso nusiwo li fe xexlẽme nu wɔ ŋububu ma tututu; elabena wo dzina be ye wo anya be nusiwo wɔ nusiwo li nye ḥeka alo sɔgbɔ, ne e sɔgbɔ, nenye

wonye esi wo ateju axlē alo esivo fe gbɔsɔsɔ wo ma ateju axlē o. Ta wo fe taqodzijue nye be ye wo anya be seawo alo elīwo nye qeka alo wo sɔgbɔ.

Fifia ne miedzi be miaku nume kudé nusi li nu be enye qeka si mevlina o la, ke menye dzədzəme nunya fe ŋgɔgbɛ yiyi wɔm miele o. Abe alesi nya adéke mele geometer si wo agblɔ na amesi mexɔ efe geometria fe sewo dzi se o -- esia nye dzədzəme nunya bubu adé fe biabia, alo esivo amewo katā nyā--ta amesi seawo me kum ma ateju ahe nyā kple amesi mexɔ seawo dzi se o. Elabena ne nusi li nye qeka la, eye qeka le monu si wogblɔ la, ke se adéke meli o, elabena edze be sea na nye nane fe se alo nuwo fe se.

Ne wowɔ ŋububu be nusi li enye qeka le susu sia nu le abe alesi wo malɔ de numedede bubu si wo zāna le nyavlivli ko ta ene(abe Heraklitiawo fe numedede ene, alo numedede si gblɔ be nusi li enye ame qeka) alo abe na fia alesi nyavlivli adé mele susunu o ene – numedede si Meliso kple Paqeamedzi wo zāna le wo fe nyavlivli me: wofe gɔmedokpea–nye avatso eye wofe tafofoa me zōna de gɔmedokpea dzi o. Alo míagblɔ be susu mele Meliso fe nyavlivli me o eye me sēnju gɔ ha o – xɔ numedede dí kokui adé dzi se eye mamlēawo kplœ dɔ – nu bɔbɔe adé.

Ta miawo la, edze be miatsɔe ko be nusiwo li le dzədzəme nu, wokatā alo qewo le vivlim – si me kɔ le nuawo katā ŋububu me. Ga kpe de enu la, menye ame adéke fe dɔ wonye be wo adó biabia qesiaqé si wo abia nu o, gake esivo wome dɔ anyi nyuie de dzədzəme nunya fe sewo nu o; menye míafe dɔ wonye be miaklē dzo de esivo me sɔ de dzədzəme nunya fe mɔ sia nu o; abe alesi wonye geometer fe dɔ be wo aklē dzo de numedede si gblɔ be wo ateju a fove fli-koto adé kple efe memämä-fli, gake menye efe dɔ wonye be wo aklē dzo de Antifɔn fe numedede me o. Gake le ema me ke la, amesiwo xɔ míafe numedede sia dzi fe ŋububu he biabia adewo ve, togbɔ be dzədzəme menye nusi nu bum wole o; ta anyo be miagblɔ nya vi adé tso wo nu, vevietɔ esivo wonye dzədzəme nunya tae wo ŋububua wɔm dɔ.

Biabia vevie si mi atsɔ adze esia gɔme anye: susu ka nue wogblɔna be nuwo katā nye qeka? Elabena wo zāna ‘nye’ le mɔ vovovovo nu. Ðe wo gbɔgblɔm be nuwo katā nye gɔmedokpe-tsā alo gbɔsɔsɔwo alo nɔnɔmewo? Eye tsɔ yi edzi la, nuwo katā gɔmedokpe-tsā qeka wonyea – ame qeka, sɔ qeka, alo luwɔ qeka – alo nɔnɔme adé eye ema tututu – yi, yibɔ alo nane fomevia? Esiawo katā nye numedede vovovo eye mi ateju axɔ wokatā dzi ase o.

Ke ne gɔmedokpe-tsā kple gbɔsɔsɔ kple nɔnɔme li la, ke ne esiwɔ li vovovo na wonɔewo alo wo meli vovovo o, nusi li asɔgbɔ.

Ne le akpa bubu dzi wo gblɔ be enuwo katā nye nɔnɔme alo gbɔsɔsɔ, ke ne gɔmedokpe-tsā li alo meli o, masɔmasɔ adé dzɔna, ne wo ateju ayɔ nusi ma ateju adzɔ o be masɔmasɔ. Elabena wo dometɔ adéke ma ateju anɔ edokui si negbe gɔmedokpe-tsā; elabena wo qoa nu anyi de gɔmedokpe-tsā dzi abe gɔmedokpe ene. Fifia Meliso be nusi li nye esivo wo ma ateju axlē o. Ta enye gbɔsɔsɔ. Elabena esivo wo ma ateju axlē o le gbɔsɔsɔ fe ha me, eye gɔmedokpe-tsā alo nɔnɔme alo lɔlɔ ma ateju anye esivo wo ma ateju axlē o negbe de ko wo dzɔ kpata, sinye, ne

wokatā wonye gbɔsɔsɔ zi ḥeka. Elabena ne edzi be ye ađe esi wo ma atenju axlē o afia la, edze be na zā gbɔsɔsɔ le wo numedede me, gake menye gomedokpe-tsā alo nōnōme o. Ta ke ne nusi li nye gomedokpe-tsā kple gbɔsɔsɔ la, enye eve, menye ḥeka o; ne enye gomedokpe-tsā ḥeka la, menye esi fe gbɔsɔsɔ wo ma atenju axlē o si si lolome mele o; elabena ne ema aŋɔ esi la edze be wo anye gbɔsɔsɔ.

Gayi edzi la, wo zāna ‘ḥeka’ ɻto, menye esi le vie wu ‘nye’ o le mɔ vovowo nu, ta edze be mialé ɻku ḫe alesi wo zā nyagbe sia ne wo gblɔ be xexea nye ḥeka.

Fifia mi agblɔ be tegbeto nye ḥeka alo mamāmamātɔ nye ḥeka, alo wo gblɔna be nuwo nye ḥeka, ne wofe nuvānyenyenye nye ḥeka eye wonye ema tututu, abe aha sēsē kple nunono. Ne wofe ḫekanyenyenye nye ḥeka le susunu abe tegbeto ene la, e sɔgbo; elabena wo atenju amā tegbeto me ḫe tefe tegbəwo me.

Nyatefe, kuxi ađe li kuđe akpa kple blibo nu, ewɔ abe mehiā le numedede sia me o, gake ehiā na ɻkulele ḫe enu – sinye be akpa kple bliboa ḥeka wonye lo alo wo sɔgbo awu ḥeka, eye mɔ ka nu wo atenju anye ḥeka alo asɔgbo, ne wo sɔgbo wu ḥeka la, mɔ ka nue wo sɔgbo wu ḥeka le. (nenemake bliboa fe akpa siwo mele tegbə o). Gayi edzi la, ne akpa eveawo dometɔ ḫesiade nye esi wo ma atenju atsɔ amā bliboa me o la, kuxi si adzɔ enye be wo ganye esi wo ma atenju atsɔ amā wonɔewo me o.

Gake hafi míayi edzi la: ne wofe ḫekanyenyenye nye ḥeka abe memāmātɔ ene la, gbɔsɔsɔ alo nōnōme manɔ naneke si o, eye nusi li manye esi wo ma atenju axlē o, abe alesi Meliso gblɔe ene – alo le nyatefeme, anye esi si sedofe le, abe alesi Padéamedzi gblɔe be: gake togbɔ be sedofea nye memāmātɔ hā la, menye nenem na sedofetɔ o.

Gake ne nuwo katā nye ḥeka le susu sinye be womedede nye ḥeka la, abe avɔ alo awu, ke eva dzo be wolè Heraklitiawo fe numedede ḫe asi, elabena anye nu ḥeka ne enyo alo menyo o, eye wò anyo kple ma anyo o, ta nu ḥeka anyo ma ga anyo o, eye ame kple sɔ; le nyatefeme, wofe nukpɔsusuwɔ anye, menye be nuwo katā nye ḥeka o, gake be wo menye naneke o; gake be nōnōme si kple si sile nane si nye ḥeka abe gbɔsɔsɔ si kple si nano esi ene.

Blemaxotula siwo vayi nyitsɔe hā tɔtɔ le esiwo nye be nu ḥeka na nye ḥeka, aga sɔgbo le wosime. Ta edewo abe Likofrɔn me zā ‘nye’ o, eye edewo trɔ nyafɔkpea eye wo gblɔ be ‘wo kłɔ ɻjutsua wo fu ‘tsyii’ le ‘efu tsyii’ tefe, eye wo ‘zɔ’ le ‘e zɔzɔm’ tefe, wo vɔvɔm be ne ye wo tsɔ nyakpe ‘nye’ kpe ḫe enu la, yewo ḥeka wɔm wo gbogbowo zum–abe ‘ḥeka’ kple ‘nye’ ḫe wo zāna wo le mɔ ḥeka tututu nu ene. Nusi li anye asɔgbo le emedede me (le kpɔdenu me, nu ḥeka wonye ne nane le yi, eye nububu wonye ne ele vugbedzi, gake nu ḥeka atenju anye wokatā, ta ḥeka nye gbogbowo) alo le eme māmā me, abe bliboa kple efe akpawo ene. Le tefe sia, le nyatefe me, wo ku ḫe kuxi ađewo me eye wo lɔ be ḥeka nye gbogbowo–abe kuxi ađe ḫewo li le nu ḥeka fe ḫekanyenyenye alo gbogbonyenyenye me, ne wo menye tsitsretsidenjuwo; elabena nusi nye ḥeka anye ḥeka zum wole alo ḥeka tututu wonye.

3. Ta ne miebu numedede nu le mɔ sia nu la, adze abe nuwo katā ma atenju anye ḥeka o. Tsɔyi edzi la, nyahehe si wo zā tsɔ qena wofe numededewo fiana gomedede me sēsē o. Elabena

womevea wo hea nya kaqikaqì-me gbløgbloṁ be Meliso kple Pađeamedzi.[wo f e gømedokpea nye avatso eye tafofa mezo d e edzi o. Alo miagblø be Meliso fe nyahehea gomesese mele susunu o eye mesēsē hā o: xø gømedokpe d i kokui ađe dzi se eye mamlëawo akplœ d o– numedede bøbøe ađe.]

Meliso fe vodada me kø. Elabena etsøe be esi wo gbløna be ‘yesiayi la gømedzedze le nusi va dzø si’ ta efia be nyagbløgblo si nye ‘gømedzedze mele nusi me va dzø si o’ le eme. Ke gomesese mele esia hā me o, be le go sia go me la, gømedzedze nanø anyi na enua – menye game d e d e ta ko o eye menye e f e suenyenye ta o gake le e f e nønømetrøtø fe go hā me–abe trøtrø d e me dzøna kpata o. Ake, d ewo fia be nusi li, ne enye deka, me v lina oa? Nukata ma avli o, ye katā le edokui me, abe alesi e f e akpawo wøna, siwo nye d e kewo. E.g tsi sia? Ake nukata e f e nønøme ma ateju atro o? Gake tsø yi edzi la, nusi li ma ateju anye deka le e f e nønøme o, togbo be ateju anø nusi wo tsø wø me. [gbede ađewo be anye deka le m ø mamlëa nu, gake menye gbåtø nu o]. Edze gaglā be ame tovovo na s ø le nønøme me, eye wo me nye nu deka o.

Nyahehe ma tututu ha nyo wu Pađeamedzi tø, tsø kpe d e enu, esi wo azā d e e f e nukpøsusu nu: nuqødoa si miatsø ne nye be esia mele eme o eye ema me kplœ d o o. Alesi wotsøe be wo zā ‘nye’ le m ø deka ko nu mele eme o, elabena wo zæ le m ø vovowo nu. E f e tafofa me kplœ d o o elabena ne mietso nu yiwo ko la, eye ne gomesese deka le ‘yi’ si la, gake nusi le yi anye gbogbowo, menye deka o. Elabena nusi le ‘yi’ manye deka hā o le susunu be golefe mele esi o alo le susunu be wo ana gømedede d ekae o. yi-nyenye ato vovo na nusi me ‘yi-nyenye’ le. Esia mefia be nane li si ke anø ye n tø si o, si gbø yi nu alo wu yi o. Elabena yi-nyenye kple nusi le yi tovovo le wo gømedede me, menye le susunu be wonye nusi ateju anø anyi vovovo le wodokui si o. Gake Pađeamedzi me k pø vovototo sia o.

Ta ele vevie be, wo atsøe be menye gømedede deka koe le ‘nye’ si o le nusianu si dzi wo nøte d o, gake tsø yi edzi la nusi li ko eye nusi nye deka ko. Elabena nønømeawo nøte d e enua dzi, le ale be nusi wo tsø ‘nye’ na manø anyi o, abe enye nane si tovovo na esi li. Ta nane si meli o la anø anyi. Ta esi li ko la manye naneke tø o. Elabena anua manye esi li o, negbe ‘nye’ gøme nye nu vovovowo, le ale be qesiadø nye nane. Gake nugømedede ‘nye’ gømedede nye nane deka ko.

Ta ne nusi li me do ka kple naneke o, gake nububuwo do ka kpli, aleke nusi li ko fia be nusi ke me li o? Ke mietsoe be nusi li nye esi le yi ko, eye yi-nyenye menye esi koe li o (elabena menye yi-nyenye koe nye nusi na nuwo li o), nusi kplœ d o nye be menye yi koe nye esi li o–eye menye le susu si nu be menye naneke gøhā o. Eyata esi li ko menye esi li o; elabena nyatefe wonye be wo agblø be ele yi, eye mieva kpøe be esi me li o. Eyata yi gøme na nye esi li ko; eye gomesese vovowo le ‘nye’ si.

Le ema tututu mela, ta lolome manø nusi li si o, ne enye esi li ko. Elabena edze be akpa eveawo dometø qesiadø nanø anyi vovovo.

Wo ateju amā esi li ko d e nu bubuwo me si wo li ko, ne miele nku d e gømedede d e d e ko nu. Le k pødeju me, ne ame li, nusi li, lā kple nusiwo zøna d e afø eve dzi wo hā anye d e ko wo li. Ke ne mele eme o la, wo anye nønømewo–eye ne wonye nønømewo la, amewo f e nønøme alo nububu ađe f e nønøme. Gake d eke ma ateju anø eme o.

Elabena nōnōme nye esi anye alo manye nusi dzi wo ḥokpe ḥo tō o alo nusi dzi wo ḥokpe ḥo fe nōnōme gōmedeđe le eme. Ta anyinōnō de nane dzi nye nōnōme si mi ateju ade vovoe, eye gōdōenyenye le ḥotsi fe gōmedeđe me, esi gōdōe nye efe nōnōme. Gayi edzi la bliboa fe gōmedeđe mele akpawo alo nusiwo wō nua le womedede mōnu o; ame tō le krođejume sinye afōvie, alo ame yi le yi me. Ke ne esia le eme la, eye ne afōvie nye ame fe nōnōme la, anye esi wo ađe vovovo, le ale be ḫewohi ame ma ateju anye afōvie o, alo edze be ame fe gōmedeđe nānō lā afōvie fe gōmedeđe me—si ma ateju anō eme o, elabena etrōtō gboe nye esi ke li.

Ne le akpa bubu dzi, ne mietsōe be afōvie kple lā menye ame fe nōnōme o gake nububu ađe fe nōnōme, eye wo dometō qesiade menye esi li ko o, ke ame hā nye nububu ađe fe nōnōme. Gake edze be miatsōe be esi li ko menye naneke fe nōnōme o, eye kpe si dzi wo ḥo afōvie kple lā ḥo nye nusi ḥokpo. Ke de miagblō be esiwō me wo ma ateju amā woe wōa xexea?

Gbalēnyala ađewo lō de edzi, le nyatefe me, wo xō nyahehe eveawo dzi se. Le nyahehe si be nuwo katā nye ḫeka ne anyinōnō fia be nu ḫeka, wo lō de edzi be esi meli o, li ; le ema memāmā de eve la, wo lō de edzi le nu sue kitivo fe nōnōme ta. Gake edze fā be mele eme o be ne anyinōnō fia be nu ḫeka la, eye naneke ma ateju manō anyi o aga nō anyi le game ḫeka me o, naneke ma anō anyi si me li o, eye ne ega nye be ne esi meli o ma ateju anō anyi le etsōtsō masōmasō kple nububu ađe o la, susu ađeke meli si ta ma ateju anye naneke o ḥo o alo bubu ađeke o. Wo agblō be nuwo katā anye ḫeka la, ne naneke meli tsō kpe de nusi li ḥutsō nu o la, anye movinya. Ke amekae se ‘nusi li ḥuts’ me be enye nusianu gake nu ḥutjuts ađe? Gake ne esia le eme la, naneke meli si ana be nu gbogbowo anō anyi o, abe alesi wo gblōe ene.

Ta edze gaglā le afisia be nusi li ma ateju anye ḫeka le susu sia nu o.

4. Ke gbedewo la, mōnu eve le wo si wo tsōna ḫena egōme. Gbātō nana gōmedokpea nye na ḫeka—etōwo dometō ḫeka alo nu bubu ađe si le kpetē wu dzo eye me wō tsi abe ya ene o – eye nuwo katā dzōna tso esia me, eye nakpō gbōsōsōwo fe tefetsōtsōwo le wofe kpewōwō le fafa megbe, kple efe adewōwō me.(fifia esia wo tsitsretsiderjuwo, si wo atsō abe esiwō tsi edzi alo esiwō nu nane gblē le. Kpō Plato fe ‘Ga kple Sue’-- togbō be etssō esia wonye atsā, eye ḫeka wo tsōe be nōnōme, eye ame bubuwo tsō gōmedokpea be atsā eye tsitsretsiderjuwo abe esiwō tovovo, i.e nōnōmewo).

Eveliawo gblō be tsitsretsiderjuwo le ḫeka me eye wo do na tso eme le wo tsyōtsyō me, le kpōdeju me, Anazimada kple ame siwo katā gblō be nusi li nye ḫeka eye wo ga sōgbō, abe Empodokle kple Anazagora ene; elabena wo hā wo kpō nu bubu le wofe dzogbō me le etsyōtsyōme. Eyata esia wo tsitsretsiderjuwo na wonōewo kple susu sinye be gbātō kpō trōtō siawo nō dzōdzōm edziedzi, eye evelia kpō be trōtō siawo dzō zi ḫeka. Ake Anazagora wō efe ewō memiwo kple tsitsretsiderjuwo, be wo le tegbē, eye Empodokle gblō be wonye gōmedokpewo.

Ewō abe Anazagora fe numedede si gblō be seawo le tegbē nye be exō gbedewo fe nyawo dzi se si gblō be naneke me dzōna si me tso naneke me o.(elabena esia tae wo zā nyafōkpe “nuwo katā li abe ḫeka ene” eye wo de esia kple esia fe dzōdzō dzi wo va zu enua fe nōnōme trōtō, eye ḫewo gblō be wo tsōtsōkpe kple wo ḫedede le wonōewo nue). Gayi edzi la, nyatefe si wonye be tsitsretsiderjuwo va dzōna tso wonōewo me na be wo xō esia dzi se. Wo bui be, anye ḫeka si le evelia me xoxoxo; esia wonye be nusianu si va dzō, adzō tso esia li alo esia me li o me, eye ma ateju

adzə tso esi meli o me o (gbedewo katā lɔ́ də esia dzi), wo bui be evelia *fe* nyate *fe* nyenye kplœ də, sinye be nuwo katā va dzə tso nusiwo li xoxo me, i.e tso nusiwo li xoxo me, gake le wofe sue-kitinyenye ta la, miete nu kpɔ́na wo kple miafə nukpɔ́-susuwo o. Eyata wogblɔ́ be wo tsāka/blu nusianu də nusianu me, elabena wokpɔ́ nusianu wo dzədzəm tso nusianu me. Gake nuwo la, abe alesi wogblɔ́na ene, wofe nənəme tovovo na wonəewo eye wotsə nukɔ́ vovowo na wo le nusi qɔ́kpo wu mamlēawo le nu gbogbo si wo tsāka wo zu wo. Elabena wo gblɔ́na be naneke me le yi ɳtɔ́ŋtɔ́ alo yibɔ́ ɳtɔ́ŋtɔ́ alo vivi ɳtɔ́ŋtɔ́ o, alo efu kple lā-kushi, gake nane *fe* nənəme nye esi le eme wu mamlēawo.

Fifia mi ateju anya tegbə tə si le tegbə o, le ale be mi ateju anya esi le tegbə le xexlēme alo lolome *fe* gbɔ́sɔ́sɔ́ o, eye mi ateju anya esi le tegbə le mə vovovovo nu *fe* nənəme o. Gake se siawo nu ɳububu miele le tegbə le gbɔ́sɔ́sɔ́ me kple nənəme me. Eyata mi ateju anya nusiwo wofe fufofo wə wo o; elabena ne mienya nusi wə wofe nənəme kple gbɔ́sɔ́sɔ́ ye mienya na wo katā.

Tsə yi edzi la, ne bilboa *fe* akpawo anɔ́ gã tegbə alo sue tegbə la (be akpawo la, me gbɔ́gbłɔ́m be bilboa memāmā də nusiwo wə eye esiwo le bilboa me), ahiā be nu bliboa ɳtɔ́ *fe* lolome anye qesiadə. Eyata, edze gaglā be lā aqé alo atsi aqé ma ateju alolo tegbə alo anɔ́ sue tegbə o, nenemake efe akpawo ma ateju anɔ́ nenema o, alo bilboa nanɔ́ nenema tututu o. Gake lā-kushi, efu, kple bubuawo nye lāwo *fe* akpawo, eye atsikutsetsewo nye atsi *fe* akpawo. Eyata edze gaglā be lā-kushi, efu, alo nusiawo dometə aqéke *fe* lolome ma ateju anɔ́ gã tegbə alo sue tegbə o.

Ake, le numedəqəda nu la nusiawo katā le wonəewo me xoxo eye womeva dzəna o gake wonye nusiwo wə nua siwo wo qeqə vovovo, eye nane xə efe dzesidede le nusiwo wə *fe* gbogbotə nu. Gayi edzi la, nu qesiadə ateju adzə tso nu qesiadə me-tsi qeqəda le lā-kushi me eye lā-kushi qeqəda le tsi me. Eyata esi wonye be wo ateju aqé nənəme qesiadə da le akpawo qeqəda edziedzi la, edze gaglā be nu qesiadə *fe* anyinənə ma ateju anɔ́te de nu qesiadə *fe* anyinənə dzi o. Ta mina miaqé lā-kushi da le tsi nu eye ake miaqé lā-kushi da le esi kpɔ́tə nu le qeqəda wəwə edziedzi; eyata togbə be xexlēme si wo qeqə ayi edzi anɔ́ sue la, ma ateju anɔ́ sue wu lolome aqé o. Ta ne ewəwə va tə la, nu qesiadə manɔ́ nu qesiadə me o (elabena lā-kushi aqéke ma nə tsi si kpɔ́tə me o); Ne le akpa bubu dzi mele eme o la, wo ateju ayi edzi aqj̄ da, akpa siwo *fe* xexlēme mienya qeqə ayi edzi tegbə le xexlēme si si sedofe le--si ma ateju anɔ́ eme o. Mi ateju atsə numedəqəfia bubu akpe də enu; esi wonye be edze be nənəme qesiadə dzi na də ne wo tsə nane le eme la, eye sedofe tututu le lā-kushi *fe* xexlēme nu le efe lolome kple suenyenye me, edze gaglā be le lā-kushi *fe* xexlēme sue me la, wo ma ateju aqé nənəme aqéke da o; elabena lā-kushi si kpɔ́tə anɔ́ sue awu lā-kushi suetə.

Ake le nənəme siawo siwo *fe* xexlēme mienya o la, lā-kushi kple susu kple vu si *fe* xexlēme mienya o anɔ́ eme xoxo--siwo *fe* anyinənə le vovovo le wonəewo dome, eye wofe nənəme me tovovo na nənəme mamlēawo o, eye sedofe me le qesiadə si o; si me sə le susunu o.

Nyagbləgbłɔ́ be qeqəda blibo ma adzə gbedə o ele eme, togbə be Anazagora menye nusi tututu efe gɔ́medəqə nye o. Elabena wo ma ateju aqé dzidzi da blibo o. Ta ne mietṣə dzesi kple yeyiyi

fe nonome de eme la, eye ne dqedea dzø la, nu yi alo nusi fe läme kɔ anɔ anyi si menye nane o tsɔ kpe de yi kple lämekɔkɔ me o. i.e si menye esi kplɔ̄ esıdzi wo dɔ kpe dɔ o. Ta eda efe susu de esı ma ateju adzø gbede o dzi, ne qewo tsœ be ye ade wo da vovovo, eye wo ma ateju awœ o, le wofe gbɔsɔsɔ kple wofe nonome me – le gbɔsɔsɔ me elabena lolome suetɔ adeke me li o, eye le nonome elabena wo ma ateju ade dzidziwo da vovovo o.

Alo manye be Anazagora tɔ qewo dzø le nonome le gbedziwo *fe dzɔdzɔ* me o. Ele eme be susu ade le eme be wo ateju amā anyi de anyi vovowo me, gake le mɔ bubu nu la, susu mele eme o. Wo wɔna tsi kple ya tso wonɔewo me, gake menye le mɔ si nana xɔ domekpewo dzɔna tso xɔme o eye ake xɔ tso xɔdomekpewo me o. Eyata enyo be wo atsœ be seawo nye esiwo le sue eye xexlẽme le wo si, abe alesi Empodokle wɔ ne ene.

5. Tamebulawo lɔ̄ de edzi be ye wo awɔ tsitsretsiderjuawo sewoe, esı wo gblɔ̄ be xexea nye deka eye me zɔna o (elabena Pađamedzi hā gblɔ̄na bena dzodzoe kple fafa nye se siwo le dzo kple xexea(anyigba) tefe) eye amesiwo zāna esiwo wɔtsi kple esiwo le kpetē. Esia hā le eme na Demokrito hā, le efe Plenum kple Void me la, evea siwo li la, ebe, deka nye esı li, eye evelia nye esı me li o. Ake efo nu tso vovototo sile wofe tefewo, nonome, kple dɔdonu me, eye esiawo nye ha fomevi si fe dzidzimeawo me sɔ de wonɔewo dzi o, siwo nye, tefe, etame kple ete, hafi kple emegbe; nonome, trɔtrɔme kple dzogoe manɔsitɔ, dzodzoe kple koto.

Eva dze be le mɔ sia mɔ nu la, wokatā wo va tsœ be tsitsretsiderjuwo nye seawo. Eye kple susu nyuie. Elabena me dze be wo ade se gbātɔwo tso wonɔewo me o alo tso nane bubu me o, eye edze be wo ade nusianu tso wo me. Gake tsitsretsiderju gbātɔwo dɔ hiāhiā siwo nu, ta wo me de wo tso naneke me o elabena wonye gɔmedokpe gbātɔwo, alo menye tso wonɔewo me o elabena wonye tsitsretsiderjuwo.

Gake edze be míakpɔ alesi wo ateju awɔ esia le tamebubu me. Gbā edze be míatsœ be le dzɔdzɔme mɔnu la, naneke me wɔna dɔ de naneke dzi o, alo nane me wɔ dɔ de edzi ko o, alo naneke ma dzø tso naneke me ko o, negbe ne miegbł̄ be ewɔ ne ko dɔdomanɔnutɔ. Ta aleke yi adzø tso esı le vugbedzi me, negbe esı le vugbedzi nye esı mele yi o fe nonome fe akpa ade alo yibɔ? Ao, yi dzɔna tso esı mele yi o me–menye esı mele yi o ade ko me o, gake tso esı le yibɔ alo esı le yi kple yibɔ dome. Nenemake, esı le vugbedzi va dzɔna tso esı mele vugbedzi o me, gake menye naneke o tsɔkpède esı le vugbedzi o me, gake tso esı mele vugbedzi o me alo esı le vugbedzi kple esı mele vugbedzi o dome.

Alo gbede menye enuwo deko wo trɔna zuna nu gbātɔ siwo dzø ko me o; esı le yi me trɔ na zuna esı le vugbedzi o(negbe, anye, deko wo dzø kpata ko), gake de esı mele yi o me–gake menye nusi dzø ko si me le yi o me o, gake de yibɔ alo esı le yibɔ kple yi dome; esı le vugbedzi trɔna zuna esı mele vugbedzi o me, eye menye nane si dzø ko o si mele vugbedzi o, gake de esı mele vugbedzi o alo esı le vugbedzi kpakple esı mele vugbedzi o dome, si ateju anɔ anyi.

Ema tututu le eme na nu bubuwo hā: nusiwo mele bɔbɔe o kple esiwo fokpli hā kplɔna se siawo dɔ, gake wo me na nukɔe o ne wo trɔ gbo, eyata mieteju kpɔe do dzesie o. Elabena edze be esı le gbedzi na dzø tso esı mele gbedzi o me, etrɔtrɔ gbo hā le eme; esı le gbedzi trɔna zuna esı mele gbedzi o – eye menye esı ke mele gbedzi ko o me o, gake de esı kplɔe dɔ si mele gbedzi

o. Mehiā o ne mietso esi wo trɔ de gbedzi, esi le qodo ađe nu, alo esi miafe numedeqewo atsɔ ađe nua afiā o; sea nye ḥeka le wokatā me, eye le nyatefe me la, esia ha wɔna dɔ le afetsotso, kpetata, alo nu bubu ađe me. Afe dzɔna tso nane ađewo siwo le nɔnɔme ađe me si wome vovototo ađe le, ke menye esiwo tsā de wonɔewo nu me o, kpetata (alo nu bubu ađe si wo kpa) dzɔna tso esi mele nɔnɔme ađeke me o – nusiawo katā nye esiwo fe ḥewo nye ḥodonunɔnɔ kple esiwo tsā de wonɔewo nu.

Ta ne esia le eme la, nusianu si va dzɔ alo trɔ zuna nane, tso nane me, alo trɔna zuna tsitsretsiđenjuwo alo esi le wo dome. Gake esi le wo domi dzɔna tso tsitsretsiđenjuwo me -- le kpɔđenju me, ajo, tso yibɔ kple yi me. Eyata nu ḥesiade si va dzɔ le dzɔdzɔme nu nye tsitsretsiđenjuwo alo esi dzɔ tso tsitsretsiđenjuwo me.

Vasede afisia la, amesiwo katā ŋlɔ nu tso nusia nu lɔ ḥe edzi, abe alesi miegbloë vayi ene; elabena wokatā wo do dzesi wofe gɔmedokpewo, eye esi wo yɔna be sewo, kple tsitsretsiđenjuwo, eye wo me ḥe susu si le wofe numedeqewo me o, gake alesi wo le la, nyatefea na womimi. Wo tovovo na wonɔewo le alesi nye, ḥewo tsɔe be tsitsretsiđenju ađe dzɔ gbā eye tsitsretsiđenju bubuwo siwo dzɔ le emegbe; edewo wo ateju anya wo le wo me ḥeđe me, edewo mienya kple nukpɔ-susuawo. Elabena edewo wɔ dzodzoe kple fafa, alo molimolí kple fufu, nye nusi nana nuwo dzɔna; eye ḥewo wɔ masɔmasɔ kple gbedzinɔnɔ, ake lɔlɔ kple dziveve; eye esiawo tovovo na wonɔewo le mɔnu si megblɔ me.

Ta le mɔ ađe nu la, wofe sewo nye ḥeka, eye le bubu nu la, wo tovovo; i.e wo to vovo abe alesi amewo bui ene, gake wonye ḥeka zi alesi wo ateju atsɔwo asɔ kple wonɔewo; elabena wo tso wokatā le ḥodonu le akplɔ dzi; ede siwo tsɔ vie le gbadza, eye ḥewo mimi. Le mɔ sia nu la, wofe numedeqewo nye ḥeka eye wo ga tovovo, ḥewo nyo wu ḥewo eye ḥewo menyo o, abe alesi miegbloë ene, tso wofe tsitsretsiđenjuwo me, esi wo nyanya gbā le womedeqe fe ḥodonu me; bubuawo esi miedo dzesi le susu nu. (bliboa nyanya le emedeqe fe ḥodqo nu me, akpawo nyanya le susunu; elabena gɔmedeqe bilboa ye wo dena fiāna, eye susu dena akpawo fiāna). Gā kple suetɔwo le kpɔđenju me, wonye esi wo tso ha gbātɔ me, esiwo le kpete kple esiwo wɔtsi tso ha mamlēa me.

Eva dze gaglā be edze be miafe seawo nanye tsitsretsiđenjuwo.

6. Biabia si kplɔe ḥo nye be seawo ḥe eve wonyea alo etɔ alo wo sɔgbɔ le xexlēmea?

Gbā, wo ma ateju o: elabena tsitsretsiđenju ḥeka ma ateju anɔ anyi o. Alo esi fe gbɔsɔsɔ lolo ŋuto ma ateju anɔ anyi o, elabena, ne nenemae, wo ma ateju anya esi li o; eye le ha ḥeka ađe me la, tsitsretsiđenju ḥeka koe li, eye gɔmedokpe-tsā nye ha ḥeka; ake gbɔsɔxlí si fe xexlēme mienya nyo, eye gbɔsɔxlí si si sedofe le, abe Empodokle fe sewo, nyo awu esi fe gbɔsɔsɔ si sedofe mele o; elabena Empodokle be ye kpɔ nusianu si Anazagora kpɔ tso efe se manyaxlēawo me. Ake tsitsretsiđenjuwo tra na wonɔewo, eye ḥewo dzɔ tso bubuwo me – le kpɔđenju me vivi kple veve, yi kple yibɔ – ke edze be seawo na yi edzi anye seawo.

Esia ana miadji afiā be seawo menye ḥeka alo esiwo fe xexlēme mienya o.

Ne miegblo be esi fe xexlēme wonya ye li la, wo ateju atsɔe be wo anye esi wu eve. Elabena esɛ ŋtɔ be miakpɔ be nɔnɔme ma nanɔ kpetemenyenye si ne wo awɔ dɔ ḥe esi wɔtsi dzi alo wɔtsi

de kpetēmenyenye dzi. Ema tututu le eme na tsitsretsidenju eve bubuawo; elabena lɔlɔ me lɔna dzivevie o eye wo wɔa nu tso eme o, alo dzivevie mewɔ naneke tso lɔlɔ me o, gake wokatā wo wɔna dɔ de enu etɔ ađe si tovovo na wo dzi. Ame ađewo tsɔe be esi sɔgbɔ wu qeka sime wo wɔ xexea tsoe.

Ame ađewo lɔ de edzi be mehiā be wo agblɔ be wo atsɔ nɔnɔme bubu ađe si le tsitsretsidenjuwo te akpe de enu o. Miekpɔe do dzesie be tsitsretsidenjuwo wɔ enuawo fe gomedokpe-tsã o. Ne qewo li la, se anɔ anyi na se si wo tsɔe be wonye; elabena nusi dzi wo qokpe ḥo nye se, eye wo tra na esi kplɔe ḥo. Ake miebu be gomedokpe-tsã ađeke me tra na gomedokpe-tsã bubu ađeke o. Ke aleke wo akpɔ gomedokpe-tsã tso nusi menye gomedokpe-tsawo o me? Alo aleke esi menye gomedokpe-tsã o atra na esi nye gomedokpe-tsã?

Ta ke ne miexɔ numedede gbātɔ kple esia dzi se la, ne miaxɔ wo la, edze be miagblɔ etɔ ađe, abe esi amesiwo de eme be xexea enye qeka gblɔna ene – tsi alo dzo alo esi le wo dome. Esi le wo dome anyo awu; elabena dzo, ke, ya kple tsi wole eve siwo nye tsitsretsidenjuwo me. Eyata, nya gbogbowo li miagblɔ na amesiwo wɔ gomedokpe-tsã siawo vovo na ene siawo; mamlɛawo la, esi nyi miatsɔ nye ya, wonye esi fe vovototo le susu nu wu mamlɛawo; eye le ya megbe la, tsi. Ke wokatā wolɔ de esia dzi, be wo dea vovototowo etɔwo dome le tsitsretsidenjuwo fe mɔwo nu, abe kpetēmenyenye kple esi wɔtsi kple esiwɔ sɔgbɔ alo le sue, esi mi ateju agblɔ gbadza, abe alesi wo gblɔe vayi ene, wo anye esi tsi edzi alo esi gblɛ le enu. Nyatefe numedede sia hā (si be qeka eye esi tsi dzi kple gbegblɛ wonye nuwo fe sewo) adze abe numedede xoxo ađe ene, togbɔ be le mɔ bubu nu; elabena blema nunyalawo wɔ evea wonye esi dɔ wɔm eye evelia me dɔ wɔm o, eye nunyala ye ye ađewo be efe trɔtrɔgbo le eme.

Ne wo atsɔe be gomedokpe etɔe li la, adze abe le esia kple esi le abe esia ene me la, nukpɔsusu ađe, abe alesi me gblɔe vayi ene anɔ anyi. Le mɔ bubu dzi la, nukpɔsusu si be wo sɔgbɔ awu etɔ adze abe manyawɔ o.

Ta nu qeka nyi si dzi wo awɔ dɔ ḥo; gake ne tsitsretsidenju eneawoe li la, tsitsretsidenjunu evewo anɔ anyi, eye miatsɔe be nɔnɔme ađe le eve siawo qesiadé dome vovovo. Ne le mɔ bubu nu, tsitsretsidenjuwo, wofe venyenye, wo ateju adzɔ tso wonɔewo me la, tsitsretsidenju evelia anye tofloko. Gayi edzi la, me ateju anɔ eme be tsitsretsidenju gbātɔ si li na awu qeka elabena gomedokpe-tsã nye anyinɔnɔ fe ha gbātɔ, le ale be seawo ato vovovo abe esiwɔ tra kple dzɔ le emegbe, menye le hame o; elabena le ha qeka me la tsitsretsidenju qeka nɔa anyi yesiayi, wo ateju ađe tsitsretsidenju mamlɛawo siwo le eme dzi wo azu qeka. Eme kɔ be atsã siwo li fe gbɔsɔsɔ menye qeka alo esiwɔ sɔgbɔ awu eve alo etɔ o; gake ne enye eve alo etɔe li la, abe alesi miegbłɔe ene, biabia senu ađe esia nye.

7. Fifia miadé miafe nukpɔsusu afiā, miatsɔ biabia gbā wo anye nane-zuzu ɲububu bilboa me dzrodzro; elabena miakplɔ dzɔdzɔme numekuku fe sewo ḥo ne miefɔ nu gbā tso agbenɔnɔ si le wokatā ɲuti, eye miaku bubu siwo le tɔxε hā fe agbenɔnɔ me.

Mie gblɔna be nane/nu ađe va dzɔ tso nu bubu me, kple nane tso nu tovovo ađe me, le go sia me la, nu bɔbɔewo kple nu fokpliwo. Me be esiwɔ. Mi ateju agblɔ be amea va zu esi le vugbedzi, alo esi mele vugbedzi o va zu esi le vugbedzi, alo amesi mele vugbedzi o va zu amesi

le vugbedzi. Fifia nukae ‘va zu’ le go eve gbātō siawo me--ame kple esi mele vugbedzi o – me yoe be bōbōe, eye nusi wo dometō ḥesiajē va zu -- vugbedzi -- ye hā be bōbōe. Gake ne miegblo be amesi mele vugbedzi o va zu amesi le vugbedzi la, ke esiwo katā va zu, kple esi wo va zu, nye esiwo fokpli.

Le go adewo me la, menye dē ko mie gblōna be esia va zu esi kple esi o, gake mie gblōna be tso esia nyenye me la, eva zu esi kple esi(e.g tso esi mele vugbedzi o me la, eva zu esi le vugbe dzi); gake mie gblōna esia le goawo katā me o, abe alesi mie gblōna o be tso ame nyenye me la eva zu esi le vugbedzi, gake amea koe va zu esi le vugbedzi.

Ne wo be nu bōbōe adē ava zu nane la, le go ḥeka me la, me tsrōna o, le bubume la, e tsrō na. Elabena amea ganye na amea eye enōa alea togbō be eva zu amesi le vugbedzi, ke esi mele vugbedzi o alo vugbedzimanōtō tsrō na, bōbōe alo ne wo tsākai kple esi dzi wo nōte dō.

Le vovototo siawo miegblo me la, wo atenu akpōe ado dzesie le nuwo fe nane-zuzu fe goawo me le alesi miegblo be, zigeđe la edze be nane nanō anyi gbā, sinye esi va zuna, eye esia, togbō be efe xexlēme nye na ḥeka zigeđe la, le nōnōme mela menye ḥeka o.(“le nōnōme me” me gbōgblo be esia tututu le ejububu me). Elabena na anye amea menye nu ḥeka kple na anye vugbedzimanōtō o. Akpa ḥeka me tsrō o eye akpa evelia tsrōna; esi menye tsitsretsidienu me tsrōna o (elabena amea me tsrōna o), gake menye esi mele vugbedzi o, alo vugbedzimanōtō tsrōna, eveawo teteđu ha tsrōna, sinye amesi mele vugbedzi o.

Miefo nu tso “ema zuzu tso esia me” le “esia va ema zum” tefē zigeđe le nusi tsrōna le trōtrōmea fe gome –“wo va zu esi le vugbedzi tso vugbedzimanōtō me, menye ‘tso ame me o’-- gake yedewoyi la miezāna nyagbe mamlēa tsō qea esi me tsrōna hā me; miefo nu tso kpetata si va dzō tso klosalo me, menye klosalo va kpetata zum o. Gake wōđe na trōtrō si tsona tsitsretsidienu si tsrōna me le mō eveawo nu, “eva ema zum tso esia me” alo “ esia va ema zum”. Miegblo na be vugbedzimanōtō va zu esi le vugbedzi, eye tso vugbedzimanōmanōme e va zu esi le vugbedzi. Eyata wo zāna nōnōme evea na fokpliawo, ‘eva esi le vugbedzi zum tso amesi mele vugbedzi o me’, eye ‘amesi mele vugbedzi o va amesi le vugbedzi zum’.

Wo gblōna be nuawo va dzōna le mō vovovowo nu. Le go adewo me la, mie zāna nyagbe “va zu” o, gake “va zu esi kple esi”. Gōmedokpe-tsāwo koe va dzō le wōđokui si.

Fifia le gowo katā me gōmedokpe-tsā manōmee la, eme kō/edze gaglā be edze be nane si dzi wo nōte dō nanō anyi, sinye esi va zu. Ta ne nane va zu gbōsōsō sia alo nōnōme sia alo le kadodome, game, alo tefē, zigeđe la, wotsō ne be wo dōe kpe dē nane dzi, elabena gōmedokpe-tsā ḥuto menye esi dō kpe dē nane dzi o, gake nusianu fe kpedōdzie nye gōmedokpe-tsā.

Gake be gōmedokpe-tsāwo hā, kple nusianu si mi atenu ayō kpedōdzimanōme; va dzōna le nane me, ne eva bu enu. Elabena le go sia go me la, miekpō nane si li si ke me nane va dzō tso; le kpođejume lā kple atsiwo tso nuku me.

Nusiwo va dzōna kpedōdzimanōmee, va dzōna le mō vovovowo nu; le nōnōme trōtrō, abe kpetata; le tsotsōkpe dē enu, abe nusi wo tsina ene; le ḥeđelemi, abe legbā siwo tso kpekuwo me; le wo teteđu, abe afe ene; le asi trōtrō le enu, abe nusi wo trōna ne wo trō asi le nusiwo wō wo nu.

Eva dze be go sia woe nye esiwo katā li na nusiwo va dzōna tso nane me.

Ta le esiwo miegblo me la, yesiayi la, nusi va dzōna nye esi fokpli. Le akpa qeka dzi la, nane va dzōna, ake nane si va zuna nu ma – gbātō le mō eve nu, esi dzi wo dō kpe dō alo tsitsretsiđenju. Be tsitsretsiđenju, mebe vugbedzimanotō, esi dzi wo dō kpe dō, amea; eye nenemake meyo nōnōme fe anyimanōmano alo dōdonu manōmano be tsitsretsiđenju, eye klosaloa alo kpekua alo shika be esi dzi wo dō kpe dō.

Edze gaglā be, ne nusi nana nuwo dzōna kple se siwo gbedzi dzōdzōme nuwo zōna dō, kple tso wome, wonye nusi wonye alo va dzō-wo va dzō, mebe, nusi qesiadē nye le efe gōmedokpet-sāwo me, menye nusi qesiadē nye ko o–eva dze gaglā be megblō be nusianu va dzōna tso nusi dzi wo dō kpe dō kple nōnōme me. Elabena ame kple vugbe ye wō amesi le vugbedzi; ateju abu enu le wo māmā dē efe akpawo me. Eva dze be nusiwo va dzōna, ava dzō tso efe akpawo me.

Fifia kpedodzia nye qeka le xexlēme, togbō be efe nōnōme nye eve (elabena amea, shika li – le bilboame, atsā si mi ateju axlē; ta enye abe ‘esia’ fe agbenōnō, eye nusi va dzōna me va dzōna tso eme ko o; le akpa bubu dzi vevemnyenyē, kple tsitsretsiđenjuwo va dzō na ko.) eye nōnōmea nye qeka – dōdonua, vugbeawo, alo nusi ‘kplōe dō’ bubu si le abe wo ene.

Eyata susu ađe li si ta miegblo be seawo nye eve, eye susu ađe ta ne miegblo be wonye etō; susu ađe ta ne miegblo be tsitsretsiđenjuwo nye sewo–le kpōđenju me esi le vugbedzi kple vugbedzimanotō, dzodzoe kple fafa, esi le gbedzi kple gbedzimanotō–eye susu ađe ta si wo ma anye o, elabena me ateju adzō be tsitsretsiđenjuwo na wō dō dē wonōewo dzi o. Gake wo qea kuxi sia me le egōmesese be nusi dzi wo dō kpe dō tovovo na tsitsretsiđenjuwo; elabena menye tsitsretsiđenju ye ḥuto nye o. Eyata seawo, le mō ađe nu la, me sōgbō le xexlēme wu tsitsretsiđenjuwo o, gake abe alesi wole la, eve; alo menye eve tututu o, esi nusi wo nye tovovo, ke etō. Elabena ame nyenye tovovo na vugbedzimanōmano, eye nane si wo me kpa o tovovo na klosalo.

Fifia miegblo dzōdzōme nuwo fe seawo fe xexlēme si ana nuwo na dzō, eye alesi miekpōna xexlēme sia; eye edze gaglā be edze be nane manō anyi si dzi tsitsretsiđenjuwo na nōte dō, eye edze be tsitsretsiđenjuwo nanyē eve.(gake le mō bubu nu la, mehiā o, elabena tsitsretsiđenju qeka fe anyinōnō kple anyimanōmano ana trōtrō ađe na dzō).

Mi ateju anya efe gōmedokpea fe nōnōme le kadodo siwo le wo dome. Ta alesi klosalo le na kpetata, atsi na abatsia, alo atsā kple esi si nōnōme mele o hafi wo na nōnōmee, vayi nane si si nōnōme le, nenemake gōmedokpea fe nōnōme le na gōmedokpe-tsā, i.e “esia” alo anyinōnō.

Ta esiae nye sē qeka(togbō be menye qeka alo esi li le susu qeka kple “esia”); qeka nye nōnōmea alo emeđedē; eye tsō yi edzia efe tsitsretsiđenjuwo, nenema abe vevemnyenyē. Susu ka nue esia wo nye eve, eye susu kae nue wo sōgbō wue, miegblo vayi. Miede egōme gbā be tsitsretsiđenjuwo koe nye sea, eye emegbe be wo nōte dē nane dzi, eye seawo nye etō; miafe nyamededē mamlēa klē dzo dē vovototo siwo le tsitsretsiđenjuwo dome, kadodo toxē si le seawo dome, eye nusi dzi wo nōte dō fe nōnōme. Nenye nōnōmea alo nusi dzi nōte dō nye gōmedokpet-sā la, mekō ha dē o. Gake seawo nye etō, eye le susu ka nu, eye mō si nu qesiadē nye sea, kō. Xexlēmeawo kple seawo fe nōnōme fe biabiawo sōgbō ḥto.

8. Fifia miayi edzi aqj afia be kuxi si tamebula gbătōwo kple miawo miedo go la, wo ateju aqj egōme/awōe le mō sia nu.

Ame gbătō siwo srō xotutu, le wofe nyatefe kple enuwo fe nōnōme dzidzi tra mō le wofe bometsitsi ta, esi wole alea ta, ena be wo dze mō bubu dzi. Eyata wo gblō bena nusiwo katā li la wo me va dzō o alo wo nu me va yi na o, elabena edze be nusiwo katā va dzōna, na dzō tso esi li , alo tso esi meli o me, eveawo katā ma ateju anō eme o. Elabena esi li la ma ateju ava dzō o (elabena eli xoxo), eye tso esi meli o me la, naneke ma ateju adzō o (elabena edze be wo anōtē de nane dzi). Nenemake togbō be efe emetsonu nye nu tse la, wo bui nya gāe, eyata wo yi edzi tē gbe nugbogbowo fe anyinōnō, eye wo be nusi li anye esi ḥtō li. Alea nye wofe numedēde, eye susu sia tae wo xō edzi se.

Ke miafe numedēde enye be ne nane na va dzō tso nane si li alo tso esi meli o me, alo esi meli o, alo nusi awō nane, alo wowō nane ne, alo va zu nane tututu la, le mō qeka nu la, me tovovo tso atikewōla si nane wōm alo si wo nane wōm na o, alo enye atsikewōla alo eva nane zum tso atsikewōlanyenyē me. Wo ateju atsō nyagblōgblō siawo le mō eve nu, eye le alea ta, edze nyuie be, ateju “atso esi li”, kple “esi li wō dō alo wowō dō de edzi”. Atikewōla tu afe, menye abe atikewōlawo ene o, gake abe ajetula, eye wo trō zu ye, menye abe atsikewōla o, gake—abe ḥa yibō. Le mō bubu nu ewō atike alo me te nu wō atike abe atikewōla o. Gake mie nyawo zām le ḥodonu ne miegblō be atikewōla wō nane alo to nane me, alo va zu nane le atikewōlanyenyē megbe, ne ewōe, to eme, alo va zu atikewōla. Edze gagla hā be wo ava nye esi kple si tso esi me nye o fia be “esi menye o”.

Tamebulawo dzudzō ejububu elabena wo me te nu wō vovototoa o, eye le vodada sia me la wo tra ḥtō eye wo yi edzi gblō be nane me va dzōna negbe nusi ke li ḥtō koe, eyata wo tsō e va nusi zum tsō fugbe.

Mia ḥtōwo mielō de edzi abe wo ene esi mielō be wo ma ateju agblō naneke kpedozimanōmanōe be etso nusi me li o me. Gake mieyi edzi gblō bena nane ateju ava dzō tso esi meli o me le kpedodo-edzi me i.e wo adzō ko. Elabena enua va dzō na tso hiāhiāme, si le ye ḥtō fe nōnōmea nye nane si menye o – esi tsō le nusi wo kpō me. Gake esia wō moyā na wo, eye wobui be nane na va dzō le mōnu siwo de fia tso esi meli o me ma ateju adzō o.

Le nenema tututu la, miedō kpe edzi be naneke me va dzōna tso esi li me o, eye be esi li me va dzōna o negbe de ko wo va dzō ko. Le mō ma nu la, ta, eva dzō, abe alesi lā ava dzō tso lā me eye lā aqj fomevi tso lā fomevi aqj me. Ta tsōe be avu va dzō tso avu me, alo sō tso sō me. Nyatefe avua ava dzō tso lā me (le lā si nye lā fomevi aqj me) gake menye abe lā ene o, elabena ema le afima xoxoxo. Gake ne nane na va zu lā la, menye wo adzō ko o, ma dzō tso lā me o; eye ne esi li, menye tso esi li me o – alo menye tso esi me li o me o, elabena wōdē eme bena be “tso esi me li o me” miebe esi me li o ene.

Na yi edzi anya be mi me flu se si be nusianu li alo me li o.
Ta esiae nye mō qeka nu si mi awō kuxi sia. Bubu nye esi wo ateju aqj afia be nu qeka ateju anye esi ateju adzō alo esi dzō. Gake wowō esia tututu de tefe aqj.

Ta abe alesi miegbloë ene, kuxi si nana ame adewo gbe na be yewo maxo nusi miegblo dici ase o, miegde wo fia. Fifia susu sia tae tamebulu gbato wo tro mo le mo si nana nuwo va dzona eye wo va yina eye wofe nonome tro na. Nenyé qewo va se egome alea, wofe movi dzodzo wokata nu atsi.

9. Nyatefe, edewo se biabia sia fe nonome me, gake menye nyuie o. Le gbato me la wolõ de edzi be nane ateu ava dzø kpedozimanomee tso esi me li o me, Padeamedzi fe numededejewo dici xoxo se. Evelia, wo bui be ne enye qeka le xexlème la, edze be efe trotro azu nane ha nanye qeka – sinye nu bubu ade.

Fifia miede vovototo atsa kple esi hiã domi, eye mielõ de edzi be qeka, sinye atsa, menye ko o, esi wonye be esi hiã le ye ñto fe nonome menye o; ta eye atsa le susu ade nu, nye gomedokpe-tsã, eye le susu ade nu la esi hiã menye esi nye o. Le mo bubu dici la, wo tsø wofe Gato kple Sueti abe esi menye o, ta ne wo tsø wokata wonye qeka alo tsø wo vovovo. Eyata wofe etja enye esi tovovo tso miato nu. Ta wo yi edzi te kpoe be edze be gomedokpe ade nano anyi, gake wowoe wonye qeka – ta ne xotula qeka woe wonye eve la, si wo yo be Gã kple Sue, nusi wo ana anye ema tututu; elabena me tsø nonome bubuwo yi dawowó me o. Elabena esi metsrona o nye esi nana nuwo dzona, kpakple nonome, kple esi va dzona-dada, abe alesi wole. Gake tsitsretsiðenju bubuawo fe akpawo wo dze, ne e da susu de edzi abe nu gblegblé ade ene, si meli go ha o.

Ta esi mielõ de edzi be nane si nye gbogbo li, si nyo, eye wo nyoa ame nu la, mielõ be se eve bubu adewo li, qeka nye efe tsitsretsiðenju, bubua le ale be ye ñto fe nonome na be wo dzina gbato eye wo no edzrom. Gake wofe nukposusua fiã be tsitsretsiðenju dici na ye ñto fe tsrøtsro. Gake nonomea me ateu adzi ye ñto o; elabena efe nonome me glo o; alo tsitsretsiðenju ma ateu adzi o, elabena tsitsretsiðenju wo tsrona wonewo. Nyatefea nye be nusi dzina nonomea enye atsa, abe alesi nyonu dzina nutsu eye vovlo dici na tugbe--vovloalo nyonua ko si mele edokui me o.

Nya va dzø eye wo va to le susu ade nu, eye le bubu nu la, me nye nenema o. Abe esime hiã le la, me ga le ye ñto fe nonome me o; elabena esi me ga li o – esi hiã – ele eme. Gake abe nusi wo ateu azu la, me dzudzo be wo anye ye ñto fe nonome me o, gake ehiã le nane fe dzodzo kple efe tsrøtsro me. Ta ne qewo va dzø la, anye nane no anyi si nye gomedokpe gbato si me wodo tsoe eye esi ayi edzi anem; gake esia nye ye ñto fe nonome, le ale be an anyi hafi woava zu(ta nye atsa gomedede nye esia – nu desiaqfe gomedokpe gbato, sime wo va dzona le, eye wo yia edzi nona eme, menye de wo nona eme ko o). Eye ne eva tsro la, ava tro azu esi qokpo le eme, ta ava tsro hafi efe tsrøtsro na ava.

Se gbato fe nonome tututu dzidzi, ne enye qeka alo so gbo eye nusi wo nye alo nusi wonye, enye xotula gbato fe agbleme; ta biabia siawo an anyi va yi yemai me. Gake le dzodzome to mela, i.e. esi gble na, miafo nu tso enu le tanya si gbona me. Wo atso esia wo abe esi wo hiã be mia qui anyi be sewo li eye nusi wonye eye wo fe gbososo. Fifia mi agbugbo adze egome eye miayi edzi.

References

- Aristotle, & Barnes, J. (1984). *The complete works of Aristotle: the revised Oxford translation*. Princeton University Press.